

Микола АРМАНОВ

доцент кафедри кримінального права
Національної академії прокуратури України,
юрист 2 класу,
кандидат юридичних наук, доцент

УДК 343.2

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРИ ПРИМУШУВАННІ ДО ВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Наявність кримінально-правової заборони в Особливій частині Кримінального кодексу України (КК України) зумовлює необхідність застосування засобів кримінально-правового впливу, які не обов'язково пов'язані з кримінальною відповідальністю та покаранням. Відомий вчений А.Н. Трайнін свого часу зазначав, що наявність у діях суб'єкта ознак складу злочину повною мірою обґрунтовує застосування до нього санкцій, але з цього не слід робити висновку, що наявність складу завжди має наслідком кримінальну відповідальність [1, 331]. Кількість прихильників застосування засобів кримінально-правового впливу, не пов'язаних із реалізацією кримінальної відповідальності, дедалі збільшується в юридичних наукових колах. Однак при цьому не так часто розглядається взаємозв'язок таких засобів, визначених у Загальній частині КК України, з нормами Особливої частини цього Кодексу.

Сьогодні відомі вітчизняні вчені-криміналісти, зокрема Ю.В. Баулін, О.О. Дудоров., О.О. Книженко, В.М. Куц, М.І. Хавронюк, П.В. Хряпінський, А.М. Яценко, акцентують увагу на необхідності розширення сфери кримінально-правових заходів впливу, які не пов'язані з безпосередньою реалізацією кримінальної відпо-

відальності. Тобто популяризується реституційне правосуддя.

Метою цієї статті є екстраполяція відмови від застосування кримінальної відповідальності на конкретний склад злочину, передбачений у чинній редакції ст. 355 КК України, а також на теоретичну модель складу злочину «порушення порядку вирішення майнових і немайнових спорів», раніше запропоновану автором цієї статті [2; 3].

Відтак, набувають актуальності питання розробки конкретних способів впливу на суб'єкта злочину без використання інструментарію кримінальної відповідальності, питання розширення сфери застосування цих способів і визначення меж такого застосування. Думки вчених щодо окресленої проблеми кардинально різняться – одні надають перевагу повній відмові від інституту кримінальної відповідальності, другі – штучному поєднанню інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання (відбування покарання). У доктрині кримінального права переважає думка, що в сучасних умовах протидія злочинності не може ґрунтуватися лише на силовому і безкомпромісному методі, оскільки він орієнтований передусім на суворе по-

карання, а не на досягнення цілей правосуддя, досить часто не усуває шкідливі наслідки злочину, а навпаки, обтяжує їх [4, 34].

У зв'язку із цим сфера застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності й надалі розвивається, що знижує рівень репресивності кримінальної політики, зменшує матеріальні витрати на утримання органів кримінальної юстиції та навантаження на кримінально-виконавчі установи. При цьому не усувається проблема розмежування звільнення від кримінальної відповідальності та звільнення від покарання або його відбування. Відповідно до п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» (Постанова) останнє визначено як відмову держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яку здійснює суд у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, у порядку, визначеному в Кримінальному процесуальному кодексі України. Звільнення від покарання доктрина кримінального права визначає як відмову держави у випадках, передбачених законом, від реальної кримінальної відповідальності, тобто від призначення особи, винній у вчиненні злочину, покарання або від його відбування. Відмінність між звільненням від кримінальної відповідальності і звільненням від покарання вбачають у тому, що в першому випадку держава відмовляється від реалізації і потенційної відповідальності, а в другому – від реальної кримінальної відповідальності [5, 60].

Існують й інші погляди на сутність звільнення від кримінальної відповідальності. Зокрема, стверджується, що звільнитися від відповідальності означає позбутися реально існуючих обтяжень, уже покладених на суб'єкта. Відтак, назване в чинному законодавстві звільненням від відповідальності поняття насправді

не відповідає цій назві. Звільненням від кримінальної відповідальності фактично є те, що в чинному законодавстві називається звільненням від покарання та його відбування. А зміст поняття «звільнення від кримінальної відповідальності» полягає у звільненні від притягнення до кримінальної відповідальності або у відмові від застосування кримінальної відповідальності [6, 252].

У Розділі IX Загальної частини КК України визначено низку правових підстав для звільнення від кримінальної відповідальності: у зв'язку з дійовим каяттям; у зв'язку з примиренням винного з потерпілим; у зв'язку з передачею особи на поруки; у зв'язку зі зміною обстановки; у зв'язку із закінченням строків давності.

Відповідно до ст. 45 КК України передбачено можливість фактичної відмови від застосування кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям. Для цього обов'язковими є: вчинення злочину вперше; злочин має бути невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості; щире каяття; активне сприяння розкриттю злочину; повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

Подібний вид звільнення від кримінальної відповідальності передбачений ст. 46 чинного КК України – у зв'язку з примиренням винного із потерпілим, так само існують обов'язкові умови, більшість із яких збігаються з умовами попереднього виду: вчинення злочину вперше; злочин має бути невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості; примирення винного з потерпілим; відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. На перший погляд, застосування зазначених видів звільнення від кримінальної відповідальності до осіб, які примушують потерпілого до виконання цивільно-правового зобов'язання (у чинній редакції ст. 355 КК України) або порушують порядок вирішення майнових чи немайнових спорів (у пропонованій редакції статей 355 та 356 КК України) [2; 3], не повинно зазнавати жодних обмежень, оскільки діяння, за яке передбачено від-

повідальність як у чинній, так і в пропонуваній редакції ч. 1 ст. 355 КК України, є злочином невеликої тяжкості. Проте науковці мають сумнів щодо універсальності відмови від застосування кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного із потерпілим. Так, Ю.В. Баулін зазначає, що перелік злочинів невеликої тяжкості, при вчиненні яких винного можливо звільнити від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 чинного КК України, обмежений як щодо кола їхніх суб'єктів, так і стосовно кола потерпілих. При цьому визначальною ознакою вчений називає публічні функції, покладені на потерпілого або винного у вчиненні злочину [5, 137]. Професор М.І. Хавронюк прямо вказує на неможливість примирення в кримінальних провадженнях про злочин, передбачений ст. 355 КК України, оскільки зазначене злочинне діяння посягає передусім на публічні інтереси [7, 126].

Реалізація такого вибіркового підходу на сьогодні небажана через складнощі в його застосуванні. У ст. 46 КК України законодавець не ставить в залежність застосування вказаного виду звільнення від кримінальної відповідальності з об'єктом злочинного посягання чи з окремими видами злочинів. Існуючі законодавчі обмеження стосуються тільки тяжкості злочинів. Тому у разі виявлення перепон щодо реалізації цього виду звільнення бажано є орієнтація на них правозастосувача шляхом їх законодавчого закріплення.

З метою оптимізації практичної роботи доцільно було б встановити конкретну ознаку, за допомогою якої визначалась би можливість визнання факту примирення підставою для звільнення від кримінальної відповідальності. У п. 4 наведеної вище Постанови Пленуму Верховного Суду України судам рекомендовано як таку ознаку використовувати особистість потерпілого. Наголошено, що це може бути лише фізична особа, якій злочинним діянням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду і яка визнана потерпілим відповідно до КПК України. Тобто звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням згідно з позицією Верховно-

го Суду України неможливе у випадках, коли в кримінальному провадженні ніхто не визнаний потерпілим або потерпілим є юридична особа. Такий підхід значно полегшує правозастосовну діяльність, але не знімає напруги в наукових колах.

Вирішити окреслене питання можливо, з'ясувавши сутність примирення винного з потерпілим, під яким розуміють «спільні дії суб'єкта, який вчинив діяння, що містить ознаки кримінального правопорушення, і після цього відшкодував завдані ним збитки або усунув заподіяну шкоду, і потерпілого, який висловив своє задоволення вжитими щодо нього заходами й надав згоду на звільнення першого від притягнення до кримінальної відповідальності або на настання іншого кримінально-правового наслідку, юридично оформлені відповідною письмовою угодою» [8, 238]. Наведене тлумачення дає змогу розглядати примирення винного з потерпілим не лише з точки зору кримінального права. Ним також охоплено й кримінально-процесуальну складову (угода про примирення). Однак метою цієї статті є дослідження примирення винного з потерпілим як звільнення від кримінальної відповідальності, а не як особливого порядку кримінального судочинства. Верховний Суд України вказує, що примирення винного з потерпілим необхідно розуміти як акт прощення в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, хто був ініціатором і з яких мотивів. Однією зі складових примирення, що дає можливість з'ясувати його природу, є відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Дехто з учених навіть називає це сутністю примирення [9, 127]. Під відшкодуванням збитку розуміють внесення особою коштів або майна у фонди фізичних чи юридичних осіб, яким заподіяно матеріальну шкоду в результаті вчинення злочину, в розмірі, еквівалентному понесеним втратам, а під усуненням шкоди – ліквідацію фактичних шкідливих наслідків злочину та відновлення первісного стану предмета злочинного посягання [10, 6]. Пленум

Верховного Суду України, висловлюючи свою позицію з цього питання, зазначив: «... відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди полягає в добровільному задоволенні винним або іншими особами, зокрема батьками чи близькими родичами, обґрунтованих претензій потерпілого щодо відшкодування заподіяної злочинном матеріальної та моральної шкоди, загладжуванні її в інший спосіб, наприклад, шляхом прилюдного вибачення за завдану образу».

Викладене дає підстави констатувати, що при визначенні природи примирення необхідно враховувати два фактори: по-перше, примирення – це певне діяння, а отже, може здійснюватися лише визначеними суб'єктами; по-друге, примирення має містити відшкодування збитків та/або усунення заподіяної шкоди. Жодних інших вимог безпосередньо до акта примирення не ставиться. У зв'язку з цим обмеження примирення за колом суб'єктів до фізичної особи вважається не досить доцільним, особливо враховуючи вже унормовану на законодавчому рівні відповідальність юридичних осіб у вигляді заходів кримінально-правового характеру. Деякі науковці називають заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, саме відповідальністю [11, 126–137].

Так само шкода, заподіяна злочином, може стосуватись інтересів юридичних осіб. Потерпіла в результаті вчинення злочину, передбаченого ст. 355 КК України, юридична особа може бути заінтересована в примиренні з винним для якнайшвидшого відшкодування заподіяної шкоди. Більше того, в ч. 1 ст. 55 чинного Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) передбачено можливість визнання юридичних осіб потерпілими, що також підтверджує змогу примирення з юридичною особою.

Тобто обмеження кола суб'єктів примирення фізичними особами необхідно визнавати відлунням минулого й орієнтуватися на існуючі або ті, що зароджуються в суспільстві, правовідносини. Зазначене актуалізується в межах звільнення

від кримінальної відповідальності при вчиненні злочину, передбаченого ст. 355 КК України.

На особливу увагу заслуговує питання про можливість примирення при заподіяній шкоди публічним інтересам. Оскільки основний безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 355 КК України, стосується публічної сфери – порядок вирішення майнових і немайнових спорів. Як уже зазначалось, висловлюються думки про неможливість застосування ст. 46 КК України в такій категорії справ. Однак кримінальне право – публічна галузь права. Вчинення будь-якого злочину зачіпає інтереси суспільства і держави, а не тільки потерпілої особи. Тому орієнтування на «публічність» інтересів, що порушені злочином, унеможливить примирення в кримінальному праві взагалі. У доктрині кримінального права піддаються критиці спроби обмеження застосування примирення як підстави звільнення від кримінальної відповідальності [12, 71].

Таким чином, не виникає жодних сумнівів у можливості звільнення від кримінальної відповідальності при примиренні осіб, які стали сторонами конфлікту при вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 355 КК України. Вразі реалізації запропонованих змін до статей 355 та 356 цього Кодексу [2; 3] вбачається, що перепон для застосування вказаного виду звільнення від кримінальної відповідальності також не виникне.

Відповідно до ст. 47 чинного КК України передбачено можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки, якщо: злочин було вчинено вперше; злочин невеликої або середньої тяжкості; особа щиро покаялася; наявне клопотання колективу підприємства, установи чи організації про взяття на поруки. Тобто особу, яка не визнає свою винність у вчиненні злочину, передати на поруки неможливо. Звільнити від кримінальної відповідальності за ст. 47 КК України можна лише за клопотанням колективу підприємства, установи чи організації, членом якого є винний. Враховуючи обмеження тяжкості злочи-

нів, відмова можлива щодо осіб, які вчинили примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, ознаки якого закріплені в чинній редакції частин 1 і 2 ст. 355 КК України. Запропоновані редакції статей 355 і 356 КК України [2; 3] також не виключають застосування цього виду звільнення від кримінальної відповідальності.

Однак з огляду на те, що застосування ст. 47 КК України є дискреційним для суду, необхідно зауважити таке. Якщо особа – член трудового колективу підприємства, установи чи організації, вчинила аналізоване злочинне діяння саме в інтересах свого підприємства, установи або організації, то клопотання про взяття на поруки має бути відхилене. Це правило доцільно було б закріпити на законодавчому рівні.

Умовами, необхідними для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки на підставі, передбаченій у ст. 48 КК України, є: вчинення злочину вперше; злочин має бути невеликої або середньої тяжкості; на час кримінального провадження у зв'язку зі зміною обстановки вчинене особою діяння має втратити суспільну небезпеку або ж особа повинна перестати бути суспільно небезпечною. Особу можна визнати такою, що втратила суспільну небезпечність, у разі, коли вона сама або обстановка навколо знали таких змін, які виключають можливість вчинення нею нового злочину. Тобто особа може бути звільнена від кримінальної відповідальності при вчиненні примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань лише в тих випадках, якщо її дії були кваліфіковані за ч. 1 і ч. 2 ст. 355 КК України. Враховуючи, що діяння, ознаки яких пропонується передбачити в частинах 1 і 2 статей 355 і 356 [2; 3], відповідно до законодавчої класифікації також будуть відноситись до злочинів невеликої та середньої тяжкості, при їх вчиненні так само можливе звільнення від кримінальної відповідальності на цій підставі.

Дехто з науковців пов'язує із втратою особою, яка колись вчинила злочин, сус-

пільної небезпеки й наступну підставу для звільнення від кримінальної відповідальності – у зв'язку із закінченням строків давності [13, 48], що передбачено положеннями ст. 49 КК України. При цьому тривалість строку давності законодавець пов'язує з тяжкістю вчиненого злочину, а відповідно, і з видом та мірою передбаченого санкцією статті Особливої частини КК України покарання. З огляду на це до особи, яка вчинила примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, не застосовується кримінальна відповідальність, якщо з дня вчинення нею злочину до набрання вироком законної сили минуло три, п'ять або десять років при кваліфікації її дій за ч. 1, ч. 2 або ч. 3 ст. 355 КК України відповідно. У разі реалізації пропозицій щодо зміни диспозицій і санкцій статей 355 і 356 КК України [2; 3] при вчиненні особою порушення порядку вирішення майнових чи немайнових спорів до неї не застосовується кримінальна відповідальність, якщо з дня вчинення нею злочину до дня набрання вироком законної сили минуло: три роки – при кваліфікації її дій за першими частинами запропонованих проектів статей 355 і 356 КК України; п'ять років – при кваліфікації її дій другими частинами запропонованих проектів статей 355 і 356 КК України; десять років – при кваліфікації її дій за третіми частинами запропонованих проектів статей 355 і 356 КК України.

Викладене дає підстави зробити такі висновки:

1) не існує будь-яких специфічних обмежень для звільнення від кримінальної відповідальності особи, винної у вчиненні злочину, передбаченого ст. 355 КК України (або запропованою моделлю статей 355 і 356 КК України [2; 3]); на підставі статей 45, 46, 48, 49 КК України;

2) наявні в науці і узагальненнях судової практики точки зору, що обмежують можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням (ст. 46 КК України) при вчиненні злочину, передбаченого ст. 355 КК України, не підкріплені законодавчо та не відповідають пріоритетам кримінальної політики;

3) при вчиненні аналізованого злочину суб'єктами примирення можуть бути як фізичні, так і юридичні особи;

4) існує лише одне обмеження, за наявності якого слід виважено підходити до вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили діяння, передбачене чинною редакцією ст. 355 КК України (або про-

понованою редакцією статей 355 та 356 КК України [2; 3]). Статтю 47 КК України не може бути застосовано до тих фізичних осіб, які вчинили вказані правопорушення в інтересах підприємства, установи або організації, які подають клопотання про взяття на поруки. Доцільним вважається законодавче закріплення цього застереження.

Список використаних джерел:

1. *Трайнин А.Н.* Состав преступления по советскому уголовному праву / А. Трайнин; Всесоюз. ин-т юрид. наук М-ва юстиции СССР. – М.: Госюриздат, 1951. – 388 с.
2. *Арманов М.Г.* Деякі аспекти вдосконалення законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за «самоправні» злочини / М.Г. Арманов // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. – Х.: Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 2007. – Вип. 9. – С. 119–126. – (Серія «Право»).
3. *Арманов М.Г.* Покарання за вчинення злочинів, передбачених статтями 355 та 356 КК України / М.Г. Арманов // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. – Х.: Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 2011. – Вип. 17. – С. 177–186. – (Серія «Право»).
4. *Сухарева Н.Д.* Освобождение от уголовной ответственности и охранительная задача уголовного законодательства / Н.Д. Сухарева // Российский следователь. – 2005. – № 8. – С. 33–35.
5. *Баулін Ю.В.* Звільнення від кримінальної відповідальності: моногр. / Ю.В. Баулін. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.
6. *Куц В.М.* Теорія кримінальної відповідальності: навч. посіб. / В.М. Куц. – К.: Національна академія прокуратури України, 2012. – 300 с.
7. *Хавронюк М.* Приватне обвинувачення і примирення за кримінальним законодавством України та інших держав Європи / М. Хавронюк // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 3. – С. 120–126.
8. *Куц В.М.* Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий аспект): моногр. / В.М. Куц, А.М. Яценко. – К.: Юрайт, 2013. – 328 с.
9. *Яценко А.М.* Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим: причинно-факторний комплекс здійснення / А.М. Яценко // Право і безпека. – 2005. – № 4/2. – С. 124–128.
10. *Житний О.О.* Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08: «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.О. Житний; Національний університет внутрішніх справ. – Х., 2003. – 20 с.
11. Відповідальність у публічному праві: моногр. / П. Андрушко, І. Безклубий, А. Берlach та ін.; за заг. ред. І. Безклубого. – К.: Грамота, 2014. – 496 с.
12. *Куц В.* Примирення як засіб поновлення прав потерпілого від примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань / В. Куц, А. Яценко // Відновне правосуддя в Україні: зб. наук. праць. – 2009. – № 1–2. – С. 68–73.
13. *Мальцев В.* Освобождение от уголовной ответственности в связи с истечением сроков давности / В. Мальцев // Уголовное право. – 2006. – № 1. – С. 45–49.

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРИ ПРИМУШУВАННІ ДО ВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Проаналізовано передбачені у Розділі IX Загальної частини КК України види відмови від застосування кримінальної відповідальності. Здійснюється їх екстраполяція на склад злочину, передбачений ст. 355 КК України. Зроблено висновки про особливості та деякі обмеження щодо застосування окремих видів відмови від кримінальної відповідальності при вчиненні злочину, передбаченого ст. 355 КК України.

Ключові слова: звільнення від кримінальної відповідальності; відмова від застосування кримінальної відповідальності; примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань; примирення; передача на поруки.

Николай АРМАНОВ

ОСВОБОЖДЕНИЕ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПРИ ПРИНУЖДЕНИИ К ВЫПОЛНЕНИЮ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

Анализируются предусмотренные в Разделе IX Общей части УК Украины виды отказа от применения уголовной ответственности. Производится их экстраполяция на состав преступления, предусмотренный в ст. 355 УК Украины. Сделаны выводы об особенностях и некоторых ограничениях при применении отдельных видов отказа от уголовной ответственности в случаях совершения преступления, предусмотренного в ст. 355 УК Украины.

Ключевые слова: освобождение от уголовной ответственности; отказ от применения уголовной ответственности; принуждение к выполнению гражданско-правовых обязательств; примирение; передача на поруки.

Mikola ARMANOV

RELEASE OF CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR THE ENFORCEMENT OF CIVIL LIABILITIES

In the article Section IX of the General Part of the Criminal Code kinds rejection of the use of criminal responsibility has been referred. Extrapolation to the offense provided for in art. 355 of the Criminal Code of Ukraine has been produced. The conclusions are made about the features and some of the limitations in the application of certain types of non-criminal liability in cases of crime as provided in Art. 355 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: release of liability; waiver of the application of liability; forced to perform civil obligations; reconciliation bail.

